

Helena Cichocka
Uniwersytet Warszawski

Z NAJNOWSZYCH BADAŃ NAD DIONIZJUSZEM Z HALIKARNASU – NA POGRANICZU GRAMATYKI I RETORYKI

Znaczna część dotychczasowych badań nad twórczością Dionizjusza z Halikarnasu, w tym także polskich, koncentruje się wokół jego traktatów z zakresu krytyki literackiej¹ oraz retoryki² ze szczególnym uwzględnieniem analiz stylu takich mówców³, jak Lizjasz, Izokrates, Izajos oraz Demostenes, Hiperejdes i Ajschines a także historyków (Tukidydes), natomiast w znacznie mniejszym stopniu zwraca uwagę na studia Dionizjusza nad językiem.

Niezwykle złożonej problematyce powiązania z retoryką rozmaitych dyscyplin starożytnych, a wśród nich także *mimesis*, jest poświęcona niedawno opublikowana monografia C. C. de Jonge *Between Grammar and Rhetoric*, zawierająca szczegółową analizę poglądów Dionizjusza z Halikarnasu na język, językoznawstwo a także literaturę⁴. W uwagach wstępnych do swej pionierskiej pracy (rozdz. I. *Introduction*) holenderski uczony pisząc o stosunku Dionizjusza do tradycji greckiej gramatyki i retoryki zwraca szczególną uwagę na fakt, że zasługą Dionizjusza z Halikarnasu jest przede wszystkim rozwinięcie zastanej różnorodności teorii zakresu retoryki oraz gramatyki w rozmaite dyscypliny związane ze studiami nad językiem. Wiele koncepcji zapożyczył on zatem zarówno od uczonych wcześniejszych jak i współczesnych: filozofów, filologów,

1. W polskiej tradycji filologicznej zapoczątkował takie badania artykuł Marii Maykowskiej - *Dionizjos z Halikarnasu jako krytyk literacki*, *Meander* 5, 6-7 (1950), pp. 394 – 408.

2. cf. H. Cichocka, *Mimesis i retoryka w traktatach Dionizjusza z Halikarnasu a tradycja bizantyńska*, Warszawa 2004 (pp. 317).

3. cf. H. Cichocka, *Dionizjusz z Halikarnasu a retoryka (O dawnych mówcach)*, *Terminus* VII (2005), z. 1-2 (12-13), pp. 53 – 69.

4. Casper C. de Jonge, *Between Grammar and Rhetoric. Dionysius of Halicarnassus on Language, Linguistics and Literature*, Brill, Leiden Boston 2008, pp. 456.

gramatyków, badaczy zarówno teorii metryki jak i muzyki, krytyków literackich oraz retorów tworząc niezwykle efektowny system teorii retorycznej⁵.

Z jednej strony monografia de Jonge pogłębia naszą znajomość teorii lingwistycznych końca I wieku p.n.e., znanych tylko z nielicznych fragmentów tekstów z zakresu gramatyki oraz filologii, a stanowiących przecież jedyne źródło wielu traktatów Dionizjusza. Z drugiej zaś rzuca światło na ważne powiązania między różnymi antycznymi dyscyplinami, których przedmiotem badań był przede wszystkim język. Należy tutaj zaznaczyć, zdaniem autora monografii, że starożytne koncepcje językoznawcze były kształtowane przez różne dyscypliny, jak filozofia, filologia, gramatyka, teoria retoryczna, krytyka literacka, a nawet studia nad metryką i muzyką. Wzajemne związki starożytnej filozofii i gramatyki przyciągały dotychczas uwagę takich badaczy, jak D. L. Blank⁶, I. Sluiter⁷, czy też P. Swiggers & A. Wouters⁸, natomiast powiązania między teorią retoryczną oraz zbliżonymi do niej dyscyplinami⁹. nie doczekały się jeszcze systematycznego opracowania z wyjątkiem nielicznych publikacji D. M. Schenkevelda z pogranicza składni oraz retoryki¹⁰.

Rozdział II (*Dionysius on the nature of language*) monografii C. C. de Jonge przedstawia najważniejsze założenia Dionizjusza dotyczące natury języka, które tworzą podstawę jego dalszych teorii. Szczególnie zainteresował mnie w podrozdziale 2.5 (*„Philosophy of language in Dionysius’ On Composition?”*) - paragraf 2.5.3. *Dionysius on mimetic words* (Comp. 16), w którym de Jonge nawiązując do stoickiej idei powiązania między nazwami a określanymi przez nie przedmiotami analizuje na wstępie jeden z czterech znaczeń terminu „kompozycja” (*synthesis*), a mianowicie wartość fonetyczną poszczególnych liter i sylab¹¹.

5. cf. op. cit., p. 395: „This study has clearly shown that Dionysius does not merely refer to ideas from earlier and contemporary scholars, but also brings them together in a coherent system of rhetorical teaching”.

6. *Ancient Philosophy and Grammar. The Syntax of Apollonius Dyscolus* (American Classical Studies 10), Chico, California 1982.

7. *Ancient Grammar in Context, Contributions to the History of Ancient Linguistic Thought*, Amsterdam 1990.

8. (eds.), *Grammatical Theory and Philosophy of Language in Antiquity* (Orbis Supplementa 19), Leuven/Paris/Sterling, Virginia 2002.

9. cf. Casper C. de Jonge, op. cit., rozdz. I. *Introduction*, pp. 2-3: „(...) There is no better example of this ancient integration of disciplines than the rhetorical works of Dionysius of Halicarnassus”.

10. cf. D. M. Schenkeveld, *A Border-case between Grammar and Rhetoric*, w: G. Ueding (ed.), *Rhetorik zwischen den Wissenschaften. Geschichte, System, Praxis als Probleme des Historischen Wörterbuchs der Rhetorik*, Tübingen 1991, pp. 149 – 157; *A Rhetorical Grammar. C. Iulius Romanus, Introduction to the Liber de adverbio, ed. with introduction, translation and commentary*, Leiden/Boston 2004.

11. cf. de Jonge, op. cit., pp. 70 – 72, 75 – 77.

Następnie de Jonge przypomina, że poeci oraz prozaicy korzystali z dwóch możliwości stosowania „mimetycznych wyrazów”: tworzyli je sami lub zapożyczyli od innych pisarzy poczynając od Homera¹². Następnie uczony analizuje przejście Dionizjusza od *mimesis* praktykowanej przez prozaików i poetów (zwracając ponownie szczególną uwagę na twórczość Homera) do *mimesis* stosowanej w naszym naturalnym języku; proces ten dotyczył zatem przechodzenia od *techné* do *physis*¹³.

Rozdział III (*Dionysius on the grammatical theory of the parts of speech*) i IV (*Linguistics, composition, and style: Dionysius' use of the parts of speech*) omawianej publikacji zawiera analizę praktycznego zastosowania przez Dionizjusza – historyka, lingwistę a zarazem retora i krytyka literackiego – poszczególnych części mowy. Rozdział V analizuje wedle teorii zawartej w traktatach Dionizjusza porządek wyrazów w zdaniu jako efekt (omówionej w poprzednich rozdziałach) wielowarstwowej zależności pomiędzy filozofią, gramatyką i retoryką (*Natura artis magistra. Dionysius on natural style, syntax and word order*). Rozdział VI (*The initiation rites of style. Dionysius on prose, poetry, and poetic prose*) ukazuje poglądy Dionizjusza na podobieństwa i różnice między prozą i poezją (np. proza poetycka Gorgiasza a także Demostenesa), co wskazuje z kolei na ściśle powiązanie między teorią poezji, muzyki oraz retoryki.

Rozdział VII (*Rewriting the classics. Dionysius and method of metathesis*) poświęcony jest stosowanej przez Dionizjusza technice tzw. *metathesis*, czyli ponownego odczytywania tekstów; jest to, zdaniem de Jonge rodzaj eksperymentu językowego stosowanego jako metoda lingwistyczna w krytyce literackiej¹⁴ już od czasów Platona i Arystotelesa¹⁵. Analizując zarówno prozę jak i poezję Dionizjusz stosuje *metathesis* nie tylko dlatego, żeby podkreślić, iż kompozycja (*synthesis*) jest w zasadzie ważniejsza, niż sam dobór słów (*ekloge*), ale również dlatego, by skorygować pewną sztuczność niektórych ustępów, by unikać kompozycji nienaturalnej, aby prześledzić specyficzne efekty dźwięku, rytmu, układu klauzuli, wreszcie – aby zilustrować różnice między różnymi ujęciami kompozycji, czy też aby wskazać na poetycki charakter tekstów prozaicznych¹⁶. Teoria *metathesis* Dionizjusza z Halikarnasu jest bezpośrednio związana z jego

12. *ibid.*, pp. 72 – 74.

13. *ibid.*, pp. 74 – 75.

14. *ibid.*, pp. 74 – 75.

15. cf. *op. cit.*, rozdz. VII, pp. 368 – 369..

16. *ibid.*, p. 390.

poglądami na język, językoznawstwo i literaturę; dzięki tej teorii możemy prześledzić, jakie aspekty stylistyczne poszczególnych autorów powinny być naśladowane, bądź unikane. Tak więc metathesis i mimesis – podstawowe pojęcia zawarte w dziełach Dionizjusza z zakresu krytyki literackiej – są ściśle ze sobą powiązane.

Należy w tym miejscu przypomnieć, że już sama definicja retoryki, znajdująca się na początku zachowanych fragmentów traktatu Dionizjusza z Halikarnasu *De imitatione*, („Retoryka jest to praktyczna zdolność przekonującego słowa w działalności publicznej, mająca za cel dobrze mówić”)¹⁷ wskazuje zdecydowanie na wzajemny związek obu tych dyscyplin. Na podstawie szczegółowych analiz recepcji definicji Dionizjusza w tradycji retoryki bizantyńskiej możemy stwierdzić, że *mimesis* jest nie tylko swojego rodzaju powtórzeniem wcześniejszych myśli, ale polega także na mistrzowskim posługiwaniu się odpowiednią sztuką, czy też umiejętnością (*techné*), jaką jest retoryka¹⁸.

Podstawowym założeniem niezwykle nowatorskiej na tle wcześniejszych badań nad twórczością Dionizjusza z Halikarnasu monografii C. C. de Jonge było zatem wieloaspektowe ukazanie, w jaki sposób twórcze połączenie wcześniejszych oraz współczesnych Dionizjuszowi teorii językoznawczych spowodowało włączenie tych teorii jako integralny składnik do praktycznego uprawiania retoryki¹⁹.

Between grammar and rhetoric. Dionysius of Halicarnassus on language, linguistic and literature

The article contains an analysis of recent studies on the relation between grammar and rhetoric, carried out in the monograph by Casper C. de Jonge *Between Grammar and Rhetoric. Dionysius of Halicarnassus on Language, Linguistics and Literature* (Brill, Leiden Boston 2008, pp. 456). In contrast to earlier studies on treatises by Dionysius of Halicarnassus, which focused on the problems of literary criticism in connection with the rhetoric, de Jonge has indicated at many levels a method of connection by Dionysius contemporary linguistic theories with the practice of rhetoric.

17. cf. Helena Cichocka, *Mimesis i retoryka w traktatach Dionizjusza z Halikarnasu...*, pp. 9, 77 – 110 (rozdz. III *Definicja retoryki Dionizjusza z Halikarnasu oraz jej recepcja w Bizancjum*).

18. cf. H. Cichocka, *Mimesis and Rhetoric in the Treatises by Dionysius of Halicarnassus and the Byzantine Tradition (selected problems)*, *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*, 60 (2010), p. 45.

19. cf. de Jonge, op. cit., p. 395: „Throughout his rhetorical works, his main concern is to instruct his audience on the writing of effective texts, which should be based on the eclectic imitation of classical examples...”